

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

БІЛЕНКО СЕРГІЙ СЕРГІЙОВИЧ

УДК: 321.03(477):316.46

**СУТНІСТЬ І СПЕЦИФІКА ІНСТИТУТУ ПОЛІТИЧНОГО
ЛІДЕРСТВА В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ
ПОЛІТИЧНОМУ ПРОЦЕСІ**

Спеціальність 23.00.02 – політичні інститути і процеси

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Одеса – 2004

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Південноукраїнському державному педагогічному університеті ім. К.Д.Ушинського Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник:

доктор політичних наук, професор
НАУМКІНА Світлана Михайлівна,
Південноукраїнський державний педагогічний
університет ім. К.Д.Ушинського (м. Одеса),
завідувач кафедри політичних наук

Офіційні опоненти:

доктор політичних наук, професор
СІЛЕНКО Алла Олексіївна,
Одеська національна академія зв'язку ім. О.С. Попова,
проректор з навчальної та виховної роботи

кандидат політичних наук, доцент
ДУНАЄВА Лариса Миколаївна,
Інститут інноваційної та післядипломної освіти
Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова,
доцент кафедри соціальних теорій

Провідна установа:

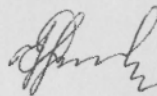
Львівський національний університет ім. І. Франка,
кафедра політології, Міністерство освіти і науки України,
м. Одеса.

Захист відбудеться «15» жовтня 2004 р. о 14.00 годині на
засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.02 в Одеській
національній юридичній академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул.
Піонерська, 2, ауд. 312.

3 дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Одеської
національної юридичної академії: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий «10» вересня 2004 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Сфтені Н.М

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження визначається тим, що проблема створення альтернативних стратегій і способів здійснення державної політики набуває особливого значення в умовах сучасної модернізації соціально-політичних, економічних і культурних засад українського суспільства. У зв'язку з цим актуалізується осмислення ролі ключових суб'єктів політичної діяльності, які володіють легітимним правом формування і реалізації стратегії розвитку держави. Зміни, що відбуваються в системі політичних відносин, зумовлюють специфіку тенденцій розвитку політичного лідерства. І це логічно, оскільки продуктивність позитивних перетворень у політичній, економічній і соціокультурній сферах життєдіяльності будь-якого суспільства значною мірою зумовлена інноваційним потенціалом і професіоналізмом політичних лідерів, а також залежить від діяльності всіх представників політичної еліти країни. Глибина трансформації соціальної структури українського суспільства, що породила велику кількість деструктивних явищ, які сприяють зростанню соціальної напруженості, висуває на перший план необхідність компетентного вирішення цих завдань провідними представниками політичної еліти. Тому дослідження проблеми діяльності політичного лідера на сучасному етапі державного будівництва набуває особливого значення, що зумовлює актуальність теми дослідження.

Політичне лідерство як органічна складова частина сучасної демократичної політичної системи формується і розвивається в рамках її структурних механізмів. Процес інституціалізації політичного лідерства в умовах незалежної України набуває першочергового значення. Добір, просування і діяльність політичних лідерів в Україні здійснюється в рамках певних норм і суспільно-політичних інститутів. Отже, вважається актуальним виявлення специфіки інституціалізації політичного лідерства в сучасному українському політичному процесі. В умовах сучасної політичної практики поступово здійснюється добір певних загальних найважливіших особистісно-професійних ознак українського істеблішменту, що переважають у його представників у діяльності з позиції реалізації актуальних інтересів. Крім того, необхідно з'ясувати глибинні об'єктивні і суб'єктивні передумови і фактори, що визначають змістовне наповнення діяльності сучасного політичного лідера і технологій, які застосовуються ним для її здійснення. Використовуючи наукові розробки зарубіжних дослідників і методологію аналізу в сфері політичного лідерства, автор, проте, розуміє всю складність розвитку цього процесу в нестабільному в соціально-політичному відношенні українському суспільстві. Отже, важливим аспектом у дослідженні феномена політичного лідерства є виявлення і розкриття змісту найбільш поширених у політичній практиці українських політичних лідерів способів і прийомів політичної діяльності. Усе це актуалізує

необхідність глибокого дослідження проблеми становлення і розвитку інституту політичного лідерства в Україні як необхідної передумови її конструктивного демократичного розвитку.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обраний напрямок дослідження пов'язаний з розробкою планової наукової теми «Економічні і соціально-політичні механізми модернізації України» (№ держреєстрації 0101U000755), що здійснюється кафедрою політичних наук Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського, одним з виконавців якої є дисертант.

Мета і завдання дослідження. Мета даного дисертаційного дослідження полягає в тому, щоб на основі досвіду зарубіжних і вітчизняних теоретико-методологічних досліджень у сфері політичного лідерства виявити особливості формування, тенденції і пріоритетні напрямки розвитку інституту політичного лідерства в умовах трансформації і демократизації українського суспільства. Досягнення даної мети зумовило необхідність розв'язання таких дослідницьких завдань:

- з'ясувати поняття і сутність політичного лідерства з урахуванням сучасних політичних і психологічних підходів;
- здійснити періодизацію розвитку основних концепцій політичного лідерства в історії політичної науки;
- проаналізувати основні типології політичного лідерства, що існують у зарубіжній та вітчизняній політології;
- виявити базові фактори, що характеризують змістовне наповнення діяльності сучасного політичного лідера;
- дослідити структурний зміст найбільш розповсюджених в українській політичній практиці технологій здійснення політичними лідерами своїх функцій;
- виявити й обґрунтувати основні тенденції і напрямки формування інституту політичного лідерства, які здатні забезпечити стабільний розвиток українського суспільства.

Об'єктом дослідження є процес формування і розвитку інституту політичного лідерства в умовах реформування суспільства.

Предметом дослідження виступає феномен політичного лідерства в сучасному українському політичному процесі, особливості його становлення і функціонування.

Методологічна основа дослідження. Дисертація виконана на базі загальних і спеціальних наукових методів дослідження політичних процесів. Системний метод дав змогу розглянути феномен політичного лідерства і політичну діяльність лідера в структурі політичної системи як певну цілісність, що складається із сукупності елементів, пов'язаних один з одним і з зовнішніми факторами. Структурно-функціональний аналіз застосовувався з метою визначення функцій політичного лідера, а також зумовлених ними технологій політичної діяльності лідера в умовах трансформації українського

суспільства. Інституціональний підхід був орієнтований на визначення і вивчення інститутів, за допомогою яких відбувається висунення і діяльність політичних лідерів. Культурологічний підхід використовувався при з'ясуванні впливу на процес політичної діяльності лідера специфіки політичного менталітету як складової частини політичної культури суспільства. Використання біхевіористського підходу допомогло пояснити глибинні суб'єктивні джерела формування і механізми функціонування політичного лідера крізь призму потреб і мотивів, властивих кожному індивіду. Застосування компаративістського методу дало можливість під час аналізу українського політичного лідерства критично осмислити досвід інституціоналізації даного політичного інституту в інших країнах.

Наукова новизна отриманих результатів зумовлена як сукупністю поставлених завдань, так і способами їх розв'язання. Здійснено комплексний політологічний аналіз процесу становлення інституту політичного лідерства в Україні і діяльності політичного лідера в умовах трансформації соціально-політичної системи. У рамках здійсненого автором дослідження отримано результати, що мають наукову новизну.

Набуло подальшого обґрунтування положення, що сутність політичного лідерства в більшості політико-психологічних підходів полягає в мотиваційних і організаційних аспектах впливу на групу, конкретного її члена, а також на процес ухвалення рішення в цілому. Поняття політичного лідерства визначається як складний процес соціальної взаємодії суб'єкта й об'єкта політичних відносин, що зумовлений особливостями певної епохи, специфікою усталеної соціально-політичної ситуації, менталітетом і рівнем розвитку політичної культури суспільства, особливостями особистості лідера і характером його стосунків з послідовниками.

Проаналізовано сучасні теоретико-методологічні підходи до проблеми політичного лідерства. Уточнено, що перспективною може стати методологія інтегративного підходу, яка дає можливість системного аналізу зовнішніх і внутрішніх факторів, що визначають специфіку умов формування та діяльності політичного лідера. Обґрунтовано, що до аналізу природи політичного лідерства необхідно підходити комплексно й оцінювати його на підставі розгляду системи «особистість лідера – відносини лідера з послідовниками – засоби і ресурси лідера – специфіка ситуації, у якій діє лідер».

Виявлено базові фактори, що безпосередньо впливають на зміст діяльності політичного лідера, які включають в себе комплекс взаємозумовлених об'єктно-суб'єктних передумов. Зазначено, що такі елементи як оцінка національно-історичної ситуації (політичний режим; політична культура суспільства), в якій діє політичний лідер; конкретної фази історичного розвитку політичної системи; когнітивного стилю політичного лідера; структури політичного менталітету соціальної спільності, вихідцем з якої є лідер, являють собою найоптимальніший алгоритм глибокого і

всестороннього аналізу специфіки діяльності сучасних українських політичних лідерів.

Досліджено структурний зміст найбільш поширених технологій політичної діяльності лідера. До них автор відносить відбір політичної команди та формування стратегії і тактики реалізації програми політичних дій; використання методів виборної інженерії і створення привабливого політичного іміджу; популізм, підтримка перманентного зв'язку з населенням через ЗМІ й організацію спеціальних політичних акцій; лобіювання; вироблення, прийняття і реалізація різноманітних політичних рішень; використання методів політичного протистояння або тактики досягнення компромісу. Виявлено, що вибір політичним лідером конкретної технології політичної діяльності залежить від цілої низки факторів, серед яких одним з основоположних виступає функціональна зумовленість діяльності.

Обґрунтовано, що процес висування і діяльності політичних лідерів зумовлений особливостями виникнення і функціонування груп інтересів, політичних партій і блоків, законодавчих і виконавчих органів влади, а також тісно переплітається з процесом зміни політичних еліт.

На підставі досвіду держав розвинутої демократії показана необхідність створення в українській державі оптимальних механізмів взаємодії лідерів політичної опозиції з владними структурами, які полягають у виробленні і закріпленні відповідної нормативно-правової бази, що визначає права, обов'язки і гарантії політичної опозиції.

Уточнено роль професійної компоненти як критерію ефективності діяльності сучасного політичного лідера, яка полягає в його здатності на базі системних політичних знань і вмінь продуктивно впроваджувати в політичну практику конкретні політичні рішення, спрямовані на успішне реформування українського суспільства.

З'ясовано, що професіоналізм політичного лідера формується як за допомогою особистісно-професійного розвитку, так і в процесі його безпосередньої взаємодії з персоналом політичної команди, політичними опонентами тощо.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що положення і висновки дисертації створюють основу для подальшого теоретичного дослідження проблематики політичного лідерства в умовах суспільства, яке трансформується, що є актуальною проблемою як зарубіжної, так і вітчизняної політичної науки. Використаний у дисертації фактичний матеріал, основні теоретичні узагальнення можуть бути застосовані в науково-дослідній сфері для вироблення нових підходів до осмислення суспільно-політичних процесів в Україні, зокрема, для аналізу соціально-політичної ситуації, визначення перспектив подальшого суспільного розвитку, політиками різних рівнів у їх практичній діяльності; у навчальному процесі – для розробки і викладання певних тем і спеціальних курсів з політології.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні положення дисертації апробовані автором на Всеукраїнських конференціях: I-й та II-й Всеукраїнських конференцій студентів, аспірантів і молодих учених Криму «Крим на порозі XXI століття: культура, наука, політика, економіка, екологія» (Сімферополь, 2001 р. і 2003 р.), методичних семінарах, підсумкових наукових конференціях професорсько-викладацького складу в Південноукраїнському державному педагогічному університеті ім. К.Д. Ушинського (2001-2004 рр.) і Таврійському екологічному інституті (2001-2004 рр.).

Публікації за темою дисертації. Основні положення і результати дослідження викладені в 7 публікаціях, 4 з яких – у фахових наукових виданнях з політології, затверджених ВАК України.

Структура дисертації. Проблеми, що стали об'єктом даного дослідження, визначили логіку і структуру роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що містять шість підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 196 сторінок, список використаних джерел включає 204 найменування (18 сторінок).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовані актуальність обраної теми, об'єкт і предмет, мета і завдання; розкриті основні методи дослідження, практичне значення, апробація теоретичних положень; сформульовані концептуальні положення, що вирізняються науковою новизною.

У першому розділі «*Концептуальні основи аналізу політичного лідерства*» аналізуються ступінь розробки проблеми, традиційні і нові концептуальні політологічні і психологічні підходи до визначення поняття, сутності і структури політичного лідерства. Досліджується специфіка розвитку основних концепцій політичного лідерства в історії політичної науки, розглядаються основні типології політичного лідерства, що набули значного поширення в зарубіжній і вітчизняній політології.

У *першому підрозділі «Розробленість поняття політичного лідерства та його ролі у вітчизняній і зарубіжній літературі»* зазначається, що політичне лідерство являє собою складний багатогранний феномен, оскільки практично неможливо виділити якесь домінуюче його розуміння. Поширення набули підходи, що характеризують лідерство у співвідношенні з категорією влади, і визначають його як суб'єктно-об'єктні відносини панування і підпорядкування з приводу влади, що спирається на авторитет. Певну увагу приділено аналізу співвідношення понять «лідерство» і «керівництво», що характерне в основному для досліджень вітчизняних учених. На його підставі можна зробити висновок, що лідерство певною мірою відрізняється від керівництва тим, що останнє припускає досить формалізовану і жорстку ієрархію відносин панування і підпорядкування. Однак зазначається, що на

практиці політичне лідерство і політичне керівництво підпорядковані одне одному, оскільки найчастіше політичне лідерство й інституціонально закріплена керівна позиція поєднані в одній особі. Отже, необхідно зазначити, що лідерство як у малих, так і у великих соціальних групах містить два аспекти: суб'єктивну діяльність по виконанню покладеної соціальної ролі та формально-посадовий статус, пов'язаний з володінням та використанням владних важелів.

Протягом XX століття, особливо в останній чверті, проблеми політичного лідерства перебувають у полі зору зарубіжних учених Дж. Барбера, Б. Басса, М.Г. Бериса, Ф. Гринстайна, Ю. Дженнінгса, Р. Кеттелла, С. Коена, Г. Лассуелла, Д. Майерса, А. Менегетті, С. Московічі, Дж. Пейджа, Р. Стогділла, Р. Такера, Ф. Фідлера, Дж. Хемфілла, Дж. Хоманса. Пошукові методологічних підходів до аналізу феномена політичного лідерства в сучасних демократіях присвятили свої дослідження Ж. Блондель, П. Тетлок, М. Дж. Херманн та інші.

Серед українських дослідників окремі аспекти еволюції і трансформації політичного лідерства розглядають у своїх роботах В. Бебик, Д. Видрін, М. Головатий, К. Головинський, Ю. Зушук, Ф. Кирилок, Б. Кухта, О. Кривошеєнко, С. Кузнецова, С. Наумкіна, А. Пахарев, В. Полохало, Г. Почепцов, Н. Томенко й інші.

Історично однією з перших спроб пояснення феномена політичного лідерства виступила концепція особистісних якостей. В її основу була покладена ідея домінування суб'єктивних факторів у політичному процесі, коли пояснення владних відносин ґрунтувалося на визнанні вирішальної ролі особистісних якостей правлячих осіб. Політичний лідер розглядається в ній як активний і самодостатній суб'єкт суспільно-політичної діяльності, який завдяки своїм умінням і здібностям може впливати на пасивні маси. Важливим елементом, що супроводжував розвиток даної концепції, виступила теорія «удосконалення» лідерських якостей і «виховання» відповідних правителів у дусі прагнення до загального блага. XIX-XX ст. – це час кардинальних змін соціально-політичного й економічного характеру, епоха, що характеризується безпосередньою участю народних мас у політиці через представницькі інститути. На підставі політичного аналізу історичних фактів на рубежі XIX-XX ст. були висунуті теорії «панівного класу», «правлячого класу», «залізного закону олігархії», «політичного вождізму», а також концепцію професійної діяльності політика. В другій половині XX століття американська політична психологія розкрила якісно нові аспекти феномена політичного лідерства: від пріоритетності психологічних якостей особистості лідера над навколишнім соціальним середовищем, що його оточує, до визначальної ролі синтезу зовнішніх і внутрішніх факторів у діяльності лідера.

У другому підрозділі *«Аналіз теорій і типів політичного лідерства в сучасній політичній науці»* дисертант зазначає, що кожна з теорій розглядає

це явище з позицій певного критерію, який несе в собі деяку однобічність розуміння об'єкта дослідження. Серед ранніх теорій політичного лідерства особливе місце займають «теорії рис», що пропонують розглядати феномен політичного лідерства на основі відокремлення і систематизації різних якостей, властивих ефективному лідерові і виявлених на прикладі вивчення конкретних політичних діячів. «Теорії середовища», навпаки, зосереджують увагу на ролі соціального оточення і його впливі на ефективність функціонування лідерів. «Особистісно-ситуативні теорії» намагаються поєднати якості лідера з конкретними особливостями оточення, розцінюючи обидва фактори як дві частини одного процесу. «Теорії взаємодії очікування» у поясненні феномена політичного лідерства виходять з настроїв, що виникають між лідером і послідовниками при їх спільній діяльності. Відзначається при цьому, що послідовники формують лідера, а він, у свою чергу, керує послідовниками. «Гуманістичні теорії» ставлять на перший план внутрішні потреби лідера та послідовників і вказують на існування залежності лідерства від ступеня самореалізації всіх учасників цього процесу. «Теорії обміну» представляють лідерство, головним чином, як ринкові відносини, де кожна сторона дбає тільки про власну вигоду, тому лідерство здійснюється за допомогою складних механізмів обміну потенціалами впливу і ресурсами. «Мотиваційні теорії» у дослідженні політичного лідерства спираються на аналіз передумов, що визначають поведінку лідера і його послідовників. На думку дисертанта, до аналізу природи політичного лідерства необхідно підходити комплексно і будувати оціночні судження на основі розгляду системи «особистість лідера – стосунки з послідовниками – засоби і ресурси лідера – специфіка ситуації, в якій лідер діє». У зв'язку з цим найбільш плідною вбачається інтегративна теорія лідерства.

Існують різні класифікації феномена політичного лідерства, що представляють його у всьому різноманітті проявів у кожному конкретному суспільстві. Поширені в сучасній політичній науці політико-психологічні типології лідерства досить різноманітні. Так, психопатологічна типологія Г. Лассуелла диференціює лідерів на «теоретиків», «адміністраторів» і «агітаторів», наділяючи кожний з цих типів специфічними властивостями. Типологія Д. Рисмана поділяє лідерів на «байдужих», «моралізаторів» і «внутрішніх спостерігачів». Типологія Дж. Барбера поділяє президентів США на чотири типи за шкалами «активності-пасивності» і «позитивності-негативності».

Сучасні підходи до проблеми лідерства відрізняються інтегративністю, прагненням до узагальнення та врахування всієї безлічі компонентів лідерства, включаючи особливості лідера, загальну характеристику маси, стилі й умови їх взаємодії. Найбільш переконливими є узагальнені конструкції М. Хермана і В. Джоунса. Створюючи особливу типологію лідерів у ринковому демократичному суспільстві, В. Джоунс визначив чотири типи («делегат», «довірена особа», «лакей», «підприємець») і зумів з

їх допомогою пояснити стосунки не тільки лідерів і послідовників, але і впливових елітних «груп інтересів», що виконують роль «тіньових політиків». Таким чином, типологізація лідерства дає змогу враховувати всю сукупність характерних ознак під час аналізу цього явища.

У другому розділі «Функціонування політичного лідера в сучасному політичному процесі: теорія і практика» дисертант аналізує основні передумови і фактори, що визначають зміст діяльності сучасного політичного лідера, розглядає структуру найбільш поширених у вітчизняній політичній практиці технологій діяльності політичних лідерів.

У першому підрозділі «Параметри, що визначають зміст діяльності політичного лідера», аналізуючи різні точки зору дослідників, автор зазначає, що політична діяльність лідера являє собою форму його професійної політичної активності і полягає в прагненні, за допомогою важелів політичної влади і особистого авторитету, практично реалізувати свої власні, а також групові політичні інтереси, досягти поставленої мети, тобто втілити в життя конкретну політичну програму, що дасть можливість вирішити актуальні суспільні проблеми. Специфіка функціонування політичного лідера полягає у стилі його політичної діяльності, що відбиває його власний почерк у здійсненні професійних функцій і являє собою стійку систему спілкування і підтримки взаємозв'язків у суспільстві, сформованих під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів, які є вихідними елементами, що визначають специфіку діяльності політичного лідера. До зовнішніх факторів відноситься національно-історична ситуація, у якій здійснює свою діяльність політичний лідер. Найважливішими її характеристиками є політичний режим і політична культура даної країни. На психологію політичного лідера впливають нормативні розпорядження, що існують у даній політичній системі, насамперед, так звані правила політичної гри. Більшість дослідників називають їх «рамками», тобто вимогами, які пред'являються до політичного лідера та визнаються і дотримуються більшістю населення. Особливості політичної системи і політичного режиму зумовлюють різну роль лідерів у політичному процесі тієї або іншої держави. На зміст діяльності політичного лідера впливають не тільки основоположні особливості політичної системи і режиму, але і конкретна фаза їх історичного розвитку.

Не менш важливими є і внутрішні фактори: психологічні характеристики і стиль поведінки політичного лідера. Зазначаючи внутрішні фактори, варто враховувати не тільки реальні особливості лідера, але й окремі складові його іміджу. Одним з таких внутрішніх факторів є когнітивний стиль політичного лідера, який формується під впливом ситуаційних мотивів, мети його діяльності, методів досягнення поставлених цілей і рольової функції. Одними з важливих факторів внутрішнього характеру також виступають авторитет лідера в суспільстві як осьовий елемент, що відображає сутність його діяльності, а також політичний менталітет, який визначає особливості діяльності політичного лідера.

У другому підрозділі «Функціональні прийоми діяльності політичного лідера в українській політичній практиці», аналізуючи проблему технологічного складника діяльності політичних лідерів у сучасному українському політичному процесі, дисертант зазначає, що функціональна зумовленість діяльності є найважливішою з цілого ряду факторів, які визначають вибір сучасним політичним лідером технологій для реалізації тієї чи іншої функції в умовах динамічного розвитку політичної ситуації. Саме комплекс послідовних прийомів діяльності лідера, спрямованих на найбільш оптимальну й ефективну реалізацію поставлених цілей і завдань, виходячи з наявних ресурсів, і являє собою, на думку дисертанта, технології політичної діяльності лідера. Залежно від функціонального навантаження, що лежить на сучасному вітчизняному політичному лідері, дисертант виділяє низку найхарактерніших і активно використовуваних лідером політичних технологій: у рамках власне політичної функції – формування власної політичної платформи і своєї команди політичних однодумців, позиціонування, створення свого політичного іміджу; у рамках мобілізаційної функції слід виділити популізм, що включає в себе створення за допомогою «PR кампаній» надзвичайних подій і неіснуючих ситуацій, прийом конструювання наявності «ворогів», висування грандіозних віртуальних планів і проєктів, прийом роздавання громадськості сміливих обіцянок; комунікативна функція має на увазі встановлення і підтримку постійного зв'язку політика з населенням через надання матеріалів про свою діяльність у ЗМІ й організацію спеціальних акцій, а також таку специфічну технологію реалізації цієї функції, як лобіювання інтересів тих соціальних груп, які підтримують політичного лідера; у рамках організаційно-управлінської функції – вироблення і прийняття політичних рішень за допомогою двох основних методів: раціонально-універсального і «методу гілю»; у рамках функції мінімізації конфліктів – використання «тактики компромісу». Слід зазначити, що всі розглянуті технології професійної діяльності політичного лідера не застосовуються ним уособлено, а використовуються у взаємній системі і підкріплюють ефективність та результативність дії одна одної.

У результаті аналізу функціонування сучасних українських політичних лідерів дисертант дійшов висновку, що основними причинами низької ефективності їх політичної діяльності виступають непослідовність обраних засобів і дій, відсутність механізмів реалізації прийнятих рішень на різних рівнях управлінської вертикалі, недостатній рівень професіоналізму і особистої відповідальності лідерів, нездатність ефективно діяти в умовах швидких змін, а також відстоювання вузькокорпоративних інтересів.

Третій розділ «Політичне лідерство в сучасному українському політичному процесі» присвячено розгляду основних тенденцій і напрямків формування інституту політичного лідерства, що зумовлюють стабільний розвиток українського суспільства.

У першому підрозділі *«Інституціоналізація політичного лідерства в умовах трансформації суспільства»* автор підкреслює, що ця інституціоналізація в Україні зумовлена складним комплексом політичних і соціально-психологічних факторів та передумов. Особливості генезису партійної та виборчої систем України уможливили доступ до важелів державної влади представників вузькокорпоративних фінансово-промислових груп, що створили партійні об'єднання для захисту власних бізнес-інтересів політичними методами в парламенті країни. Дисертант дійшов висновку, що процес інституціоналізації лідерства тісно переплітається з процесом зміни правлячої еліти. Головним чином це пов'язано з тим, що кожний тип еліти висуває власним лідерам переважно такі вимоги, які актуальні для даного етапу розвитку політичного процесу і властиві саме для її профілю діяльності. Не менш важливим напрямком інституціоналізації політичного лідерства в Україні, на думку автора, виступає опозиційна політична діяльність ряду активних політиків і очолюваних ними політичних об'єднань. При цьому вітчизняні політики цілеспрямовано використовують ідею опозиційності як засіб утвердження і формалізації свого лідерського статусу. Для розуміння внутрішніх механізмів, що класифікують діяльність лідера як опозиційну, важливо враховувати цілий ряд соціально-психологічних джерел і факторів: ціннісні орієнтації опозиційного лідера і його послідовників; незадоволення інтересів суб'єктів опозиції офіційним політичним курсом влади; розбіжність ціннісних орієнтацій представників правлячого режиму і суб'єкту опозиції; наявність мотиваційно-цілових суперечностей між суб'єктом опозиції і владою; ускладнена взаємна комунікація влади з лідером опозиції і прагнення останнього до активної комунікації з населенням та ін.

У другому підрозділі *«Професіоналізм як передумова ефективної діяльності політичного лідера в сучасних політичних реаліях»* дисертант відзначає, що поряд з такими якостями як патріотизм, відкритість, рішучість, мудрість, прогнозованість, почуття високої відповідальності за свої дії і прийняті рішення, найважливіше місце належить професіоналізмові політичного лідера. Саме від цього залежить результативність його діяльності в напрямку розширення і поглиблення основ демократії, успішного здійснення стратегічних і тактичних задач реформування суспільства з метою забезпечення соціально-політичної стабільності. Важливими критеріями професіоналізму політичної діяльності лідера виступають: здатність впливати на сучасні соціально-політичні і економічні процеси в суспільстві, політичну культуру великих і малих соціальних груп, ефективно вибудовувати управлінську вертикаль; рівень і обсяг професійних політичних знань; ступінь опанування професійними навичками і вміннями; специфіка професійної політичної позиції лідера; стиль політичної діяльності лідера як система індивідуальних підходів і способів розв'язання завдань політичної діяльності, формування комунікативних взаємозв'язків у

соціальному середовищі; уміння політичного лідера формувати і підтримувати внутрішньоорганізаційну культуру своєї політичної команди.

Саме така політична діяльність лідера характеризується як професійна.

У висновках узагальнюються основні ідеї і положення дисертаційного дослідження, що мають наукове і практичне значення.

Аналіз великого масиву наукової літератури, присвяченої дослідженню природи політичного лідерства, допоміг дисертантові зробити висновок про те, що в більшості підходів головна увага приділяється процесові і способам впливу лідера на послідовників у системі міжгрупових взаємозв'язків. При цьому цільова зумовленість діяльності лідера полягає в прагненні підвищити результативність і ефективність групової діяльності в напрямку досягнення загальногрупових цілей. З іншого боку, значний інтерес складають підходи, що співвідносять лідерство з категорією влади і визначають його як суб'єктно-об'єктні відносини панування і підпорядкування з приводу влади, яка опирається на авторитет.

У ході дослідження основних теорій політичного лідерства встановлено, що кожна з теорій розглядає даний феномен переважно з позицій певного критерію, що відбиває деяку однобічність у поясненні об'єкта дослідження. На думку дисертанта, до аналізу природи політичного лідерства в Україні, необхідно підходити комплексно, оцінюючи його на основі розгляду крізь призму системи «особистість лідера – його стосунки з послідовниками – засоби і ресурси лідера – особливості соціально-політичної ситуації, в якій діє лідер». Таким чином, з погляду дисертанта, у рамках інтегративного підходу можливо здійснити системний аналіз об'єктивних і суб'єктивних факторів, що визначають специфіку умов формування особистісно-професійних якостей конкретного політичного лідера, і, відповідно, специфіку його політичної діяльності.

Важливим висновком, якого дійшов дисертант, є те, що політична діяльність лідера, виступаючи формою професійної політичної активності, являє собою свідомий систематичний вплив, за допомогою використання політичної влади і сили особистого авторитету, на систему суспільно-політичних відносин з метою пристосування її до своїх інтересів, ідеалів і цінностей, а також управління суспільними справами. Сутність діяльності політичного лідера в сучасних демократичних державах полягає у прагненні втілити в реальну політичну практику конкретну політичну програму, що включає в себе політичні, економічні і соціальні вимоги тих суспільних груп, інтереси яких він репрезентує. Для успішної реалізації політичної програми лідер повинен легітимізувати свій статус у суспільстві, завоювати довіру мас та їх авторитет. Постійна підтримка власного авторитету серед населення держави, здатність показати йому «образ майбутнього», виступає стрижневою основою стратегії діяльності політичного лідера.

З метою глибокого і всебічного аналізу специфіки діяльності сучасних українських політичних лідерів найбільш оптимальним є, на думку

дисертанта, врахування зовнішніх (об'єктивних) і внутрішніх (суб'єктивних) факторів, сукупна дія яких впливає як прямо, так і опосередковано на мотивацію цих суб'єктів політики.

Дослідження практики політичної діяльності сучасних українських політичних лідерів дало підставу дисертантові зробити висновок про те, що технології політичної діяльності лідера являють собою сукупність послідовних прийомів його діяльності, спрямованих на найбільш оптимальну і ефективну реалізацію поставлених цілей і завдань, виходячи з наявних ресурсів. Певні «правила політичної гри», що сформувалися за роки незалежності у вітчизняній політичній практиці, дають авторові можливість згрупувати технології діяльності політичних лідерів за критерієм функціональної зумовленості у політичний, мобілізаційний, комунікативний, організаційно-управлінський і антикризовий блоки. Усі технології діяльності лідерів застосовуються ними у певних системних конфігураціях і підкріплюють ефективність діяльності один одного.

Глибокі соціально-політичні й економічні трансформації, що відбуваються в сучасному українському суспільстві, зумовлюють специфіку формування інституту політичного лідерства. Процес висування і діяльності політичних лідерів у рамках сучасної політичної системи держави характеризується специфікою виникнення і функціонування таких компонентів інституціональної підсистеми, як групи інтересів, політичні партії і блоки, структури законодавчих і виконавчих органів влади. В українському політикумі спостерігається досить специфічна модель інституціоналізації політичного лідерства за допомогою факторів політичного впливу, представлена певною кількістю впливових фінансово-промислово-політичних груп, що складаються з лідерів і клієнтеля. Особливості генезису партійної і виборчої систем держави відкрили цим групам доступ до важелів державної влади. Впровадження змішаної виборчої системи значно підвищило роль фактора партійності як механізму інституціоналізації політичних лідерів у рамках парламентських структур і системі органів виконавчої влади.

До одного із специфічних напрямків інституціоналізації політичного лідерства в Україні, на думку дисертанта, можна віднести опозиційну політичну діяльність ряду активних політичних діячів і очолюваних ними політичних об'єднань. Досвід розвинутих демократичних держав дає можливість дисертантові зробити висновок, що роль політичної опозиції полягає не в протистоянні іншим політичним силам у владних структурах, а в пропозиції альтернативних соціальних і політичних проєктів і спробі їх реалізації на практиці.

Автор дійшов висновку, що розвиток лідером своїх особистісно-професійних якостей виступає основою для подальшої його продуктивної самореалізації як суб'єкта політичної діяльності. Уміння політичного лідера формувати і підтримувати внутрішньоорганізаційну культуру своєї

політичної команди слугує важливою передумовою ефективності його політичної діяльності. У свою чергу, згуртована на базі єдиної корпоративної культури політична команда здатна стати надійним механізмом, що змінює ресурси лідера в конкурентній політичній боротьбі.

Отже, побудова в Україні дійсно демократичної правової соціальної держави, подолання кризових явищ у ході трансформації політичної і економічної систем, можлива тільки тоді, коли в країні буде реально діяти оптимальна модель формування і функціонування політичного лідерства, яка здатна забезпечити стабільний соціально-політичний та економічний розвиток суспільства.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Биленко С.С. Сущность и содержание деятельности политического лидера // *Держава і право: 36. наук. праць. Юридичні і політичні науки. Вип. 17.* – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. – С.507-513.
2. Биленко С.С. Некоторые аспекты технологий деятельности политического лидера // *Держава і право: 36. наук. праць. Юридичні і політичні науки. Вип. 18.* – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. – С.467-473.
3. Биленко С.С. Базовые факторы анализа деятельности политического лидера: некоторые аспекты // *Держава і право. 36. наук. праць. Юридичні і політичні науки. Вип. 22.* – К.: Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2003. – С.663-668.
4. Биленко С.С. О некоторых особенностях институционального механизма политического лидерства в Украине // *Актуальні проблеми політики. 36. наук. праць. Вип. 19.* – Одеса: Юридична літ-ра, 2004. – С. 395-404.
5. Биленко С.С. Некоторые аспекты лидерства в политических процессах Крыма // *Крым на пороге XXI века: культура, наука, политика, экономика, экология. Материалы I Всекрымской конференции студентов, аспирантов и молодых ученых Крыма.* – Симферополь: ТЭИ, РИО, 2001. – С.55-58.
6. Биленко С.С. Паблик рилейншз органов государственной власти и политической партии: некоторые аспекты структурного усовершенствования // *Ученые записки. Вып. III.* – Симферополь: ТЭИ, РИО, 2002. – С.11-23.
7. Биленко С.С. Методологические основы анализа деятельности региональных политических лидеров // *Крым на пороге XXI века: культура, наука, политика, экономика, экология. Материалы II Всеукраинской конференции студентов, аспирантов и молодых ученых Крыма.* – Симферополь: ТЭИ, РИО, 2003. – С.77-79.

АНОТАЦІЯ

Біленко С.С. Сутність і специфіка інституту політичного лідерства в сучасному українському політичному процесі. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути і процеси. Одеська національна юридична академія. Одеса, 2004.

У дисертації здійснено комплексне дослідження особливостей формування інституту політичного лідерства в умовах трансформації українського суспільства. Досліджено структурний зміст найбільш поширених технологій політичної діяльності лідера. Обґрунтовано, що процес інституціоналізації вітчизняних політичних лідерів зумовлений особливостями виникнення і функціонування груп інтересів, політичних партій і блоків, законодавчих і виконавчих органів влади, а також тісно переплітається з процесом зміни політичних еліт.

Автор дійшов висновку, що побудова в Україні дійсно демократичної правової соціальної держави, подолання кризових явищ у ході трансформації політичної й економічної систем, можлива тільки тоді, коли в країні буде реально діяти оптимальна модель формування і функціонування політичного лідерства, яка здатна забезпечити стабільний соціально-політичний та економічний розвиток суспільства.

Ключові слова: політичний лідер, інституціоналізація політичного лідерства, технології політичної діяльності лідера, політична еліта, політична опозиція, професіоналізм політичних лідерів.

АННОТАЦИЯ

Биленко С.С. Сущность и специфика института политического лидерства в современном украинском политическом процессе. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02 – политические институты и процессы. Одесская национальная юридическая академия. Одесса, 2004.

В диссертации осуществлено комплексное исследование особенностей формирования института политического лидерства в условиях трансформации украинского общества. Проанализированы современные теоретико-методологические подходы к проблеме политического лидерства. Выявлено, что в подавляющем большинстве подходов с одной стороны главное внимание уделяется процессу и способам влияния лидера на последователей в системе межгрупповых связей, а с другой – соотношению лидерства с категорией власти.

В результате исследования основных теорий политического лидерства установлено, что каждая из них рассматривает данный феномен преимущественно с учетом лишь одного, отдельно взятого критерия в качестве основополагающего, что отображает определенную однобокость в

анализе данного феномена. Потому, с точки зрения диссертанта, необходим комплексный подход к анализу избранного объекта исследования с учетом таких составляющих, как личность лидера, его отношения с соратниками, способы и ресурсы его деятельности, особенности социально-политической ситуации, в которой лидер осуществляет свою профессиональную деятельность. Таким образом, по мнению автора исследования, наиболее перспективной для научно-теоретического поиска оптимальной модели формирования политического лидерства в Украине может стать методология интегративного подхода, применение которой лежит на пересечении методов политологии и психологии. В работе выделены базовые факторы, оказывающие непосредственное влияние на содержание деятельности политического лидера, включающие в себя совокупность взаимообусловленных объективных и субъективных предпосылок. Определено, что вычленение таких элементов, как оценка национально-исторической ситуации, в которой действует политический лидер; конкретной фазы исторического развития политической системы; структуры политического менталитета лидера и др., является наиболее оптимальным алгоритмом всестороннего анализа специфики деятельности современных украинских политических лидеров. Исследовано структурное содержание наиболее распространенных технологий политической деятельности лидера.

Анализ современной отечественной политической практики позволяет систематизировать технологии деятельности политических лидеров по критерию функциональной обусловленности в политический, мобилизационный, коммуникативный, организационно-управленческий и антикризисный блоки. Обосновано, что процесс институционализации отечественных политических лидеров обусловлен особенностями возникновения и функционирования групп интересов, политических партий и блоков, законодательных и исполнительных органов власти, а также тесно переплетается с процессом смены политических элит.

Одним из специфических направлений институционализации политического лидерства в Украине, по мнению автора, является оппозиционная политическая деятельность ряда политических деятелей и возглавляемых ими политических объединений. Опыт развитых демократических государств дал возможность обосновать вывод, что роль политической оппозиции заключается не в противостоянии другим политическим силам во властных структурах, а в предложении альтернативных социальных и политических проектов и попытке их практического внедрения. Однако для этого необходимо принятие закона о политической оппозиции, четко определяющего статус оппозиционных объединений и их лидеров в политической системе государства.

В результате исследования автор пришел к выводу, что развитие лидером своих личностно-профессиональных качеств, а также умение политического лидера сформировать и поддерживать

внутриорганизационную культуру собственной политической команды выступает важной предпосылкой эффективности его политической деятельности в современном украинском политическом процессе.

Построение в Украине действительно демократического, правового, социального государства, преодоление кризисных ситуаций в процессе трансформации политической и экономической систем, возможно только тогда, когда в стране будет реально действовать оптимальная модель формирования и функционирования политического лидерства, которая способна обеспечить стабильное социально-политическое и экономическое развитие общества.

Ключевые слова: политический лидер, институционализация политического лидерства, технологии политической деятельности лидера, политическая элита, политическая оппозиция, профессионализм политических лидеров.

SUMMARY

Bilenko S.S. The core and the specificity of political institution of leadership in modern Ukrainian political process. – Manuscript.

Thesis to obtain the scientific degree of Candidate of Political Science specialty 23.00.02 – Political Institutions and Processes. Odessa Nation Law Academy. Odessa, 2004.

The complex research of particular qualities of formation the political leadership institute in modern Ukrainian society was fulfilled in this thesis.

The structure of the most widespread technologies of leader's political activity was researched. The process of institutionalization of domestic political leaders due to the peculiarities of rising and function of interest groups, political parties and coalitions, legislative and executive bodies and also are deeply intertwined with the process of changing of political elites are proved.

The author has come to a conclusion, that construction in Ukraine really democratic, legal social state, overcoming of the crisis phenomena during transformation of political and economic systems, is possible only when in the country the optimum model of formation and functioning of political leadership which is capable to provide stable sociopolitical and economic development society will really work.

Key words: political leader, institutionalization of political leadership, technologies of leader's political activity, political elite, political opposition, political leaders' professionalism.